

K R O N I K A

K životnímu jubileu Jana Chloupeka

V létě tohoto roku se dožívá pětasedmdesátin emeritní učitel Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně prof. dr. Jan Chloupek, DrSc. Životní dráha tohoto významného bohemisty je spojena s Brnem, kde se 25. července 1928 narodil a kde celý život pracoval. Jeho působení však mělo dosah daleko širší: zasloužila se o to nejen jeho odborná a vědecká práce, ale i pedagogické působení včetně činnosti organizační a konečně i schopnost převádět vědecké poznatky do praxe a zasvěceně o nich na nejvyšší úrovni publikovat a diskutovat.

Počátky vědecké dráhy jubilanta jsou spojeny s Ústavem pro jazyk český, do jehož právě zřízené brněnské pobočky nastupuje po ukončení fakulty a krátkém působení středoškolského profesora v Uherském Brodě. Brněnské pracoviště Ústavu se od počátku profilovalo jako dialektologické, i když jeho náplní byly také praktické aspekty jazykové kultury a s ní související péče o spisovný jazyk. Na tomto pracovišti Chloupek prodělává vědeckou výchovu, při níž se zaměřil na syntax východomoravských dialektů. Rukopisná kandidátská práce *Syntax východomoravských nářečí* (1958) je jednou z průkopnických prací v okruhu českých syntaktických bádání, neboť se od formální syntaxe psaného textu obrací k výstavbě autentických spontánních promluv spojených s aktuální komunikační situací. Pro práci je charakteristická samostatná jednotná koncepce uchopení tématu a důsledné propojení teoretických východisek s bohatou materiálovou základnou, kterou výzkumy v terénu získal. Na práci navázal habilitační spis *Otázky nářeční skladby* (1962), kde rozšiřuje tematiku na obecné problémy syntaktické výstavby mluvené věty, a z části i monografie *Aspekty dialektu* (1971). Zájem o syntax spontánní mluvy probleskuje i v pracích dalších¹.

Skupina tehdy mladých lingvistů, kteří v padesátých letech na brněnském pracovišti Ústavu pro jazyk český působili, pracovala i na společném úkolu – výzkumu nářečí. Společně s pražskými kolegy vytvářela nejen dotazník pro velkoryse koncipovaný výzkum určený pro atlas českých nářečí, ale i propracovávala jeho metodiku. Dílo, jehož sběry – i s Chloupkovým osobním podílem – vznikaly především v 60. letech 20. století, našlo své zpracování a publikaci až v těchto dnech v podobě *Českého jazykového atlasu* (1 – 1992, 2 – 1997, 3 – 1999, 4 – 2002, 5. svazek v přípravě). Na je-

ho vydání spolupůsobil Chloupek jako chápavý, a hlavně hluboce poučený recenzent jednotlivých svazků.

V roce 1969 odchází Jan Chloupek po úmrtí prof. Jaroslava Bauera, vynikajícího syntaktika a zakladatele brněnské syntaktické školy, na Filozofickou fakultu Masarykovy univerzity, kde již předtím působil externě. Na fakultě přejímá četné povinnosti organizační, podílí se na práci různých odborných komisí, redakčních rad atd. Na Ústavu českého jazyka zde pracuje až do r. 1993, kdy odchází do důchodu; krátce pak ještě působil na Ostravské univerzitě. S nastoupenou dráhou vysokoškolského pedagoga se vědecká orientace prof. Chloupeka rozšiřuje: vyučuje syntaxi, krátce i historické mluvnici, brzy se však profiluje ke stylistice. V jeho pojetí jde o disciplínu velmi otevřenou, jež se zabývá funkcemi celého národního jazyka ve všech typech komunikace. Otázky stylistické tak opakovaně promýšlí v souvislosti s obecnějšími problémy stratifikace češtiny a šířeji s otázkami sociolingvistickými. Vlastní orientace vědeckých bádání směřuje k teorii národního jazyka. Chloupek v už zmíněné práci *Aspekty dialektu* z roku 1971 vymezuje a charakterizuje jednotlivé útvary národního jazyka, kromě toho klade otázku přístupů k dialektu jako jednomu z útvarů národního jazyka a s přesvědčivou dokumentací materiálem ukazuje funkci vybraných syntaktických konstrukcí připisovaných dialektu v komunikaci. Na tematiku navázal kromě jednotlivých studií souborem statí *Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti* (1986), kde uvedené otázky dále rozpracovává. Významné je v této publikaci to, co naznačil už její název – chápání vztahu mezi spisovným a nespisovným jako vztahu polárního, kde si pozornosti zaslouží především přechodové pásmo mezi oběma krajními póly vztahu. Dané tematiky se na obecné úrovni dotýká i heslo Jazyk národní v *Encyklopedickém slovníku češtiny* (2002), na němž se podílel.

Vlastní stylistické studie jubilanta mají také několik dominant. Je to především jeho pojetí publicistického stylu jako pole jazykového vývoje, kde je základem nikoli popis jednotlivých výrazových prostředků, ale především trvalé napětí mezi automatizací výrazových prostředků související s opakováním situací a jejich aktualizací výrazně posilující základní funkci těchto projevů – funkci získávací. Pro vývoj oboru je důležité, že se mu podařilo vytvořit autorský kolektiv, který v r. 1991 vydává *Stylistiku češtiny* (1991 – spoluautoři M. Čechová, M. Krčmová a E. Minářová), soubornou práci o české stylistice. A jak je pro Chloupeka typické, i když formuloval obecný rámec knihy, ponechává spoluautorkám vždy dostatek prostoru pro samostatný přístup. Novost pohledu této práce je především v chápání stylistiky jako disciplíny teoretické, tedy nikoli jako pouhé nauky o stylizaci nebo zprávy o hotových textech. Kniha doplněná bohatou bibliografií byla kladně přijata. Stylistika je však svým obsahem značně dynamická, a tak i knihy o ní musejí změny poměrně rychle reflektovat. Chloupek vytvořený autorský kolektiv tak pracuje dále (již pod vedením M. Čechové). Výsledkem jsou *Stylistika současné češtiny* (1997) a *Současná česká stylistika* (2003). V obou prof. Chloupek znovu promýšlí pasáž věnovanou stylu mluvených projevů, přeprocovává s ohledem na vývoj disciplíny i jazykového materiálu pasáž o příznakovosti syntaktických výrazových prostředků a aktualizuje své výklady obecné.

¹ Úplná bibliografie Jana Chloupeka vyšla ve „Sborníku prací Filozofické fakulty Masarykovy univerzity“ ve svazku A 36, 1988, doplňky v A 46, 1998 a A 51, 2003.

Proměny národního jazyka zůstávají v centru Chloupkova zájmu i po odchodu do důchodu. Kromě jednotlivostí je tu významný zejména jako podíl na dvou kolektivních pracích, na knížce *Mluvená čeština na Moravě* (1997), v níž se teoretickým příspěvkem i materiálovou sondou vrací ke kořenům svého odborného působení – k dialektům a celkové jazykové situaci východní Moravy, a na knížce *Tváře češtiny* (2000), v níž se podílel na úvodním teoretickém výkladu a přispěl na základě shromážděného materiálu studií o stylistických aspektech představených textů.

Jméno prof. Chlouпка daleko přesáhlo hranice Brna i České republiky. Byl hostujícím docentem v Erlangenu, publikoval v obou německých státech a jako nositel Humboldtova stipendia uváděl do české lingvistiky mnohé moderní lingvistické přístupy. V roce 1993 absolvoval semestrální pobyt na pracovišti Deutscher Sprachatlas v Marburgu. Dobře známy jsou jeho vazby s lingvisty ostatních slovanských zemí, především s lingvisty slovenskými. Mnohé zásadní myšlenky zazněly právě na konferencích, již se zde účastnil. Do širšího povědomí vstoupil i jako spoluredaktor dvou prací, které představily českou lingvistiku světu: *Reader in Czech Sociolinguistics* (1986) a *Studies in Functional Stylistics* (1988).

Jan Chloupek nikdy nebyl kabinetním vědcem: od mládí publikoval drobné popularizační příspěvky v denním tisku (výběr vyšel pod názvem *Pověry o češtině*, 1968), do povědomí nejširší veřejnosti se pak zapsala jeho *Knížka o češtině* (1974), v níž plodně navázal na eisnerovskou tradici esejů o jazyce. Často také na nejrůznějších úrovních besedoval o problémech souvisejících zejména s nejnovějším vývojem češtiny.

I když již ukončil pedagogické působení, i když mu již zdraví neslouží, nevzdává se Chloupek ani dnes vědecké práce nebo podílu na výchově dalších generací. Je inspirujícím autorem studií, chápavým oponentem vědeckých prací, ochotným konzultantem. Jeho bibliografie čítá zatím 542 položek a není uzavřena. Lze jen doufat, že mu síly vystačí do dalších let plodného působení.

Marie Krčmová, Brno

80 ročník narození Profesora Milana Jelínka

Profesor Milan Jelínek – osobowość szeroko znana w świecie bohemistycznym ze swojej aktywnej pracy w dziedzinie językoznawstwa, stylistyki, kultury języka – urodził się 22.06.1923 r. w Brnie. Podczas drugiej wojny światowej był więziony. Natomiast w roku 1949 ukończył studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu im. T.G. Masaryka w Brnie w zakresie filologii czeskiej, rosyjskiej i serbochorwackiej. Jego nauczycielem był prof. František Trávníček, za którego ucznia uważa się nasz Jubilat i co potwierdza Jego dalsza działalność naukowa. Następnie pracował jako na-

uczyciel w szkole średniej, by później zostać asystentem Seminarium Słowiańskiego na Uniwersytecie Masaryka. W tym okresie był również redaktorem wydawnictwa Rovnost. W związku z powstaniem filii Instytutu Języka Czeskiego CzAN (Ústavu pro jazyk český ČSAV) stał się jego aktywnym pracownikiem. W roku 1960 habilitował się na Uniwersytecie w Brnie, broniąc pracy *Česká mluvnice i stylistyka* i uzyskując tytuł docenta, a następnie (w roku 1964) profesora języka czeskiego.

Jednak profesor Milan Jelínek nie ograniczał się do pracy w ramach „swojej” rodzinnej uczelni, ale także działał na uniwersytecie w Greifswaldzie w latach 1961–1962, a następnie jako lektor języka czeskiego na Sorbonie w Paryżu (1965–1966).

Profesor Jelínek znany jest także ze swej pracy w strukturach uczelni, najpierw jako prodziekan (1960–1961), później jako dziekan (1962–1965) i prorektor (1966–1970).

W latach sześćdziesiątych nastąpiły w życiu prof. Jelínka wydarzenia, które odciśnęły swego rodzaju „piętno”. Od roku 1968 został jako prorektor Uniwersytetu im. T. G. Masaryka internowany za działalność m.in. w Związku Pracowników Naukowych, a także za niezależne poglądy zwrócone przeciwko ustrojowi Czechosłowacji. W roku 1982 uaktywnił Morawski Klub Polityczny. Natomiast od roku 1985 Profesor organizował cykl wykładów pracowników naukowych z zagranicy, przedstawiciele filozofii francuskiej i niemieckiej, politologii, a także socjologii. W roku 1988 podjął współpracę z ówczesną, jeszcze nielegalną redakcją „Lidových novin”, w której pracuje do dziś. Również w tymże 1988 roku założył tzw. Towarzystwo im. T. G. Masaryka (Masarykova společnost) i został członkiem Ruchu o Wolność Obywatelską. W 1990 r. Milan Jelínek został pierwszym rektorem niezależnego już Uniwersytetu im. T. G. Masaryka w Brnie, urząd ten pełnił do września 1992 roku.

Profesor Milan Jelínek jest badaczem i wykładowcą szerokich horyzontów, ma na swoim koncie szereg prac naukowych (ponad 200!). Jego pierwsza książka pt. *O jazyku a stylu novin* ukazała się w roku 1957. Natomiast napisany w roku 1955 artykuł *Odborný styl* stał się początkiem zainteresowań Profesora w dziedzinie stylistyki. W kręgu tych zagadnień pozostało mnóstwo innych publikacji, np. *Konkurence mezi komunikací explicitní a implicitní*, *Teze o stylu*, *Kultura jazyka a odborný styl*, *Epistolární styl*, *Styl administrativně-právní*, *Charakteristika stylu učebních textů*, *Existuje obecný styl ženský a mužský?* czy *Postavení hovorového stylu mezi styly funkčními*. Jego praca badawcza była skoncentrowana przede wszystkim na problemach kształtowania osi literackość–neutralność–potoczność w czeskim systemie językowym z możliwością dopełnienia jej o dwa kolejne aspekty, skrajne pola: archaiczność i ludowość. Z tego zakresu pochodzą prace: *Stylové rozpětí spisovné češtiny* (1969), *Stylistické aspekty gramatického systému (gramatické dublety a konkurenty)* (1974).

Kolejnym zagadnieniem badawczym, któremu Profesor poświęcił bardzo dużo swojego zaangażowania naukowego, był czeski puryzm językowy. Ten bardzo dyskusyjny wówczas problem językowy był analizowany przez Profesora przede wszystkim na łamach brneńskiego czasopisma językowego „Universitas”. Tu Profesor Milan Jelínek sformułował bardzo nośne pojęcie (również dziś!) europeizmów w języku czeskim. Widoczny tu szczególny dystans wobec puryzmu czeskiego prowadzi w Je-

go pracy badawczej do usankcjonowania pewnych jednostek języków europejskich w języku czeskim. Profesor Jelínek bowiem pojmował język czeski w szerszym kontekście europejskim, jako wynik naturalnego, a jednocześnie długotrwałego, uczestnictwa w kulturze europejskiej, stąd pochodziło Jego wyjątkowo liberalne stanowisko wobec germanizmów w języku czeskim. Z tego okresu pochodzi bardzo ważne studium O. Ševčíka (Milan Jelínek) *O nových slovanských evropeismech s předložkovou funkcí vyjadřujících obecné vztahy souvislosti a odlišnosti* (1992). Następne prace z tego zakresu to m.in. *Výhody blízké příbuznosti češtiny a slovenštiny, Nové slovakismy ve spisovné češtině, Puristické tažení proti kompozitům*.

Kolejną dziedziną badawczą, w której Profesor Milan Jelínek jest już niepodważalnym autorytetem, jest szeroko rozumiana kultura języka czeskiego. W redakcji „Lidových novin” Profesor M. Jelínek poświęcił sporo swojej cennej uwagi w dzienniku nazwanej rubryce „Jazykové zakampti”, wzorowanej na wykładach prof. F. Trávníčka o szczególnie interesujących jednostkach w języku. Początkowo Profesor pisał o języku systemu totalitarnego. W późniejszym okresie wzbogacił tematykę o problemy ogólnojęzykowe, a także zagadnienia z zakresu kultury języka, co spowodowało duży odzew i zainteresowanie wśród czytelników. Jego rozwiązania problemów językowych były nie tylko bardzo aktualne i zgodne z systemem języka czeskiego, ale także bardzo liberalne. W tej dziedzinie Profesor ma już około 600 artykułów popularizacyjnych. Do dziś interesujące poznawczo pozostają z tego zakresu wykłady: *Kultura řeči a kultura jazyka, Kritérium systémovosti při kodifikaci spisovné normy, Co považují lidé za gramatickou chybu?* czy wydany w 1984 roku tom *O češtině každodenní* w brneńskim wydawnictwie Blok.

Oprócz wymienionych wyżej dziedzin badawczych Profesor Milan Jelínek swoją uwagę naukową poświęca także synchronicznemu słowotwórstwu czeskiemu, historii czeskiego języka literackiego w XIX i XX wieku, składni nowoczesnej, zagadnieniom przekładu i terminologii naukowej. Prace z tego zakresu publikowane były w czasopismach „Československý novinář” (1950–1963), „Věda a život”, „Universitas” (1968–1986; od 1982 pod pseudonimem Jan Balhar). Do dziś Profesor poświęca wiele czasu pracom publikowanym w opiniotwórczym czasopiśmie językoznawczym „Naše řeč”, ciągle drukując tu wyniki swoich badań naukowych. Będąc na emeryturze, również nie zaprzestał pracy naukowo-badawczej i redakcyjnej, w wysokim stopniu przyczynił się do wydawania literatury samizdatowej, edytując około 230 tytułów!

Pomimo wieku Dostojny Jubilat ciągle poświęca się pracy badawczej i dydaktycznej w Brnie, Opawie i innych miastach. Pamiętajmy, że Profesor Milan Jelínek przyczynił się również do edycji akademickiego podręcznika z zakresu gramatyki pt. *Příruční mluvnice češtiny*, gdzie opracował także obszerny rozdział dotyczący stylu, oparty na tradycji praskiego strukturalizmu. Aktywnie uczestniczy w ocenie swoich młodszych kolegów, wyklada, dyskutuje, pracuje redakcyjnie. Jest to praca na tyle aktywna i twórcza, że dużo młodszy koleży Profesora spoglądają na Niego z nieukrywanym podziem i z głębokim szacunkiem.

Redakcja „Bohemistyki” życzy Panu Profesorowi długich lat w zdrowiu, nieustającej aktywności naukowej, a także nieustrudzonych sił w sprawowaniu pieczy nad poprawnością i nad pięknem języka czeskiego!

AD MULTOS ANNOS!

Anna Zura, Wałbrzych